

O‘ZBEK TILINI XORIJIY TIL SIFATIDA O‘RGATISHDA TALABALAR NUTQIY KOMPETENSIYASINI SHAKLLANTIRISH

Dilfuza Zaxitdjanovna Pulatova

O‘zbekiston davlat jahon tillari universiteti

O‘zbek tili va adabiyoti kafedrasida katta o‘qituvchisi

dilfuzapulatova31@mail.ru

ANNOTATSIYA

Ushbu maqola o‘zbek tilini xorijiy til sifatida o‘rganayotgan talabalar nutqiy kompetensiyasini shakllantirishning dolzarb masalalariga bag‘ishlangan bo‘lib, unda amaliyotda e‘tibor beriladigan jihatlar qamrab olinadi.

Kalit so‘zlar: ta‘lim va tarbiya, nutqiy faoliyat, nutqiy kompetensiya, o‘qish, yozish, tinglash, gapirish.

ABSTRACT

This article is devoted to the pressing issues of the formation of speech competence of students studying Uzbek as a foreign language, in which the aspects that are paid attention to in practice are covered.

Keywords: education and upbringing, speech activity, speech competence, reading, writing, listening, speaking.

O‘zbek tilini xorijiy til sifatida o‘qitish hozirgi kunda dolzarb masalalardan biriga aylangan. Chunki mamlakatimizdagi barqaror siyosiy-ijtimoiy vaziyat hamda davlatlararo turli nufuzli bitim va shartnomalarning imzolanishi, rivojlangan mamlakatlar bilan o‘zaro hamkorlik aloqalarining o‘rnatilishi, hukumat, vazirlik va idoralalararo, hatto, tadqiqodchi olimlar o‘rtasida hamkorlik aloqalarining keng yo‘lga qo‘yilishi tufayli mamlakatimizga, tilimizga, qolaversa, an‘ana va urf-odatlarimizga

qiziqish tobora ortib bormoqda. Bu, albatta, quvonarli haqiqat. Ushbu jihatlar davlatimiz ta'lim tizimida ham o'z aksini topmoqda.

Shu o'rinda ta'kidlash joizki, har qanday tilni chet tili sifatida o'rganish jarayonida uni o'qitish metodikasiga, yani ta'limning maqsad va mazmuni, vosita hamda usullariga, beriladigan material asosida ta'lim va tarbiya jarayonlariga alohida e'tibor qaratish maqsadga muvofiqdir.

Har qanday chet tilini, shu jumladan, o'zbek tilini xorijiy til sifatida o'rganish jarayonida grammatikaning alohida o'rni mavjud bo'lib, grammatika aynan zaruriy asos sanaladi, usiz chet tilidan to'liq foydalanish, uni aloqa vositasi sifatida ishlatishning iloji yo'q. Ona tili grammatikasi, bilmizki, ona tilida so'zlashuvchining ongiga singib ketgan va faqat mulohaza yuritish, uni tahlil qilishga moyillik orqali (savol yuzaga kelganda: qanday to'g'ri aytsa bo'ladi?) anglaniladi. Chet tilini o'qitishda o'qituvchining oldiga katta vazifa qo'yiladi – o'rganilayotgan tildan foydalanish shakl va qoidalari tizimini avtomatik, ya'ni beixtiyor qo'llash darajasiga yetkazish vazifasi ilgari suriladi.

Grammatika, ma'lumki, morfologiya, sintaksis va so'z yasalishidan iborat rasmiy tizimni o'zida namoyon qiladi, uni biz til grammatik tuzilishining quyi tizimlari deb atashimiz mumkin. Biroq grammatikani bilish, ya'ni o'rganilayotgan tilning qoida va shakllarini o'zlashtirish muloqotni amalga oshirish uchun yetarli emas. Fonetika va lug'atni (so'zlarni) bilmasdan turib, inson nutqda grammatikaga oid bilimlarini amalda qo'llay olmaydi. Nutq faoliyati turlarini (*o'qish va yozish, tinglash va gapirish*) bilmay turib, u tildan aloqa vositasi sifatida foydalana olmaydi.

Talabalarning til kompetensiyasi borasidagi qoida chet tilini o'qitish jarayonida grammatika qanday ahamiyat kasb etishini aniq ko'rsatib beradi: grammatika ta'lim jarayonining asosi, negizi hisoblanadi. Ammo til o'rganishning asosiy maqsadi – unda erkin muloqotni amalga oshirishdir. Shuning uchun grammatika ustida ishlashda nutq faoliyatining barcha turlarini: *gapirish, tinglash, o'qish va yozish* kabilarni rivojlantirish kerak. Darsda nazariyani tushuntirish va birlamchi o'zlashtirishga 30% dan ko'p bo'lmagan vaqt, nutq ko'nikma va malakalarini o'stirishga esa 70% vaqt

bag'ishlanishi talab etiladi. Shu o'rinda ta'kidlash joizki, o'zbek tilini ona tili sifatida o'rganayotgan va o'zbek tilini xorijiy til sifatida o'rganayotgan talabalar bilan ishlash albatta bir-biridan farq qiladi. Ona tilida so'zlashuvchilar allaqachon til kompetensiyasiga egadirlar, chunki ular til bilan bog'liq ma'lum bir lingvistik va madaniy muhitda voyaga yetganlar. Ular faqat morfologik, sintaktik va so'z yasash qoidalarini o'zlashtirgan holda o'z bilimlarini tizimlashtirishlari, to'g'ri o'qish va yozishni o'zlashtirishlari talab etiladi.

O'zbek tilini o'rganayotgan, shuningdek, boshqa madaniy muhitda tarbiyalangan chet ellik o'quvchilar esa til kompetensiyasiga ega bo'lmaydilar. Ular til egalari kabi grammatik qoidalarga binoan nutqni erkin qurish imkoniyatiga, nutq kompetensiyasidan unumli foydalanish imkoniyatiga ega emaslar. Kundalik hayotda, shaxslararo muloqot doirasida ham kommunikativ (aloqa) jihatdan alohida murakkabliklarga duch keladilar. Shunday ekan, o'zbek tili ona tili bo'lmagan xorijiy talabalarni yangi til muhitida tilga o'rgatish vazifasi, o'z navbatida, kompetensiyaning barcha turlarini bosqichma-bosqich shakllantirishni talab qiladi.

Talabalar tomonidan o'zbek tilini chet tili sifatida o'zlashtirish jarayoni tilni egallashning to'rt darajasiga bo'linadi: *boshlang'ich*, *o'rta* yoki *asosiy*, *yuqori* va *professional (kasbiy)*. Ular bir-biridan asosiy kompetensiyalarning shakllanish darajasi bilan farqlanadi.

Talabalarning til kompetensiyasi borasidagi qoida chet tilini o'qitish jarayonida grammatikaning qanday ahamiyat kasb etishini aniq ko'rsatib beradi, ta'kidlaganimizdek, grammatika ta'lim jarayonining asosi, negizi hisoblanadi. Ammo til o'rganishning asosiy maqsadi grammatikani bilish bilan cheklanmaydi, aksincha, o'rganayotgan tilda erkin muloqotni amalga oshirishni nazarda tutadi. Shuning uchun grammatika bilan bir qatorda nutq faoliyatining barcha turlarini – *gapirish*, *tinglash*, *o'qish* va *yo'zish* kabilarni rivojlantirish kerak.

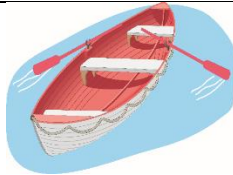
Shunday qilib, o'zbek tili ona tili bo'lmagan talabalarni yangi til muhitida tilga o'rgatish vazifasi, o'z navbatida, kompetensiyaning barcha turlarini bosqichma-bosqich shakllantirishni talab qiladi. Dastlabki bosqichda talaba nutqda faqat

o'rganilgan materialdan foydalanishga imkon beradigan kichik grammatik modellar va so'zlarni o'zlashtiradi. Asosiy darajada esa asosiy grammatik modellar va kundalik leksik mavzular bo'yicha o'z bilimlarini kengaytirish imkoniyatiga ega bo'lishlari kerak bo'ladi.

Ta'limning har qanday bosqichidagi asosiy vazifa – bu talabalarning qat'iy cheklangan lingvistik (grammatik) material bo'yicha malaka va ko'nikmalarini rivojlantirishdir. Shuning uchun har qanday til o'rganish metodologiyasida grammatik minimum tushunchasi muhim ahamiyat kasb etadi. Bu shuni anglatadiki, leksik mavzuni o'rganishda (mening oilam, mening kunim, kasbim va kundalik turli kichik dialoglar) talaba muloqot qila oladigan grammatik hodisalarning kichik hajmini tanlash talab etiladi. Agar darsga haddan tashqari ko'p grammatika kiritilsa, talaba shunchaki grammatik qiyinchiliklarga aralashib qoladi va o'rganish uchun motivatsiyani yo'qotadi.

Shu o'rinda til o'rgatayotgan har bir o'qituvchi duch keladigan birgina: *Talaba mavzuni o'zlashtirishda qanday aniq grammatik materialni o'rganishi va bilishi kerak?* degan savol har bir o'qituvchi oldida turishi maqsadga muvofiq sanaladi. Shu bilan birga, o'zbek tilining o'ziga xos spetsifik nutq tovushlari talaffuzi talabaga iloji boricha rasmlar bilan birga berilishi talabaning yodida qolishida yaxshi imkoniyatni yuzaga keltiradi.

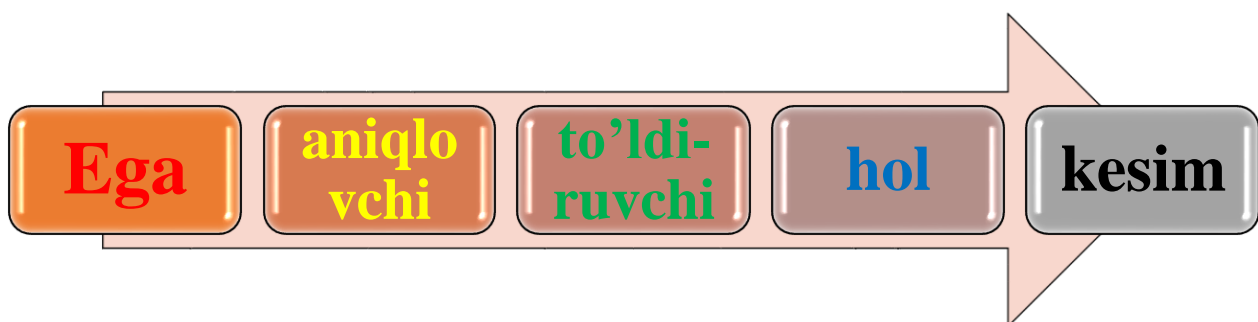
Masalan:

qurbaqa	qovun	qayiq
		

Shuningdek, o'zbek tiliga xos har bir shaxsga tegishli egalik qo'shimchalari muayyan jadval ko'rinishida, shaxs va unga qarashli egalik qo'shimchalari esa alohida rang bilan berilishi zarur grammatik hodisalar doirasini aniqlashga yordam beradi:

Shaxslar	Birlik		Ko'plik	
	Undoshdan so'ng	Unidan so'ng	Undoshdan so'ng	Unidan so'ng
I	kitob+im	ruchka+m	kitob+imiz	ruchka+miz
II	kitob+ing	ruchka+ng	kitob+ingiz	ruchka+ngiz
III	kitob+i	ruchka+si	kitob+i (kitob+lari)	ruchka+si (ruchka+lari)

Shu o'rinda talaba kichik dialog yoki matn yaratish jarayonida duch kelishi mumkin bo'lgan muammolardan yana biri – bu o'zbek tiliga xos gap bo'laklari tartibi bo'lib, uni bilish ham, albatta, o'ziga xos ahamiyat kasb etadi. Xususan, bu borada talabaga qisqacha ma'lumot berib o'tishlik zarur. Ya'ni, barchamizga ma'lum, o'zbek tilida kesim (ot-kesim, fe'l-kesim) har doim gapning oxirida, ega esa gapning boshida keladi. Aniqlovchi esa o'zi aniqlayotgan bo'lakdan oldin, ya'ni agar egani aniqlab kelayotgan bo'lsa, egadan oldin yoki to'ldiruvchini aniqlab kelayotgan bo'lsa, to'ldiruvchidan oldin kelishi mumkin. Hol va to'ldiruvchi har doim kesimga bog'lanadi va har doim ega va kesim o'rtasida keladi. Biroq shu o'rinda holning ikki turi – o'rin va payt hollari haqida ma'lumot berib, uning egadan oldin kelish hollarini misollar yordamida tushuntirish talab etiladi. Masalan: *Bugun universitetda talabalarning anjumani boshlandi.* (*bugun* – qachon? – payt holi; *universitetda* – qayerda? – o'rin holi; *talabalarning* – kimlarning? – aniqlovchi; *anjuman* – nima? – ega; *boshlandi* – nima qildi? – kesim)

Talaba yuqorida keltirilgan ko'rgazmali grammatika asosida leksik minimumlardan foydalangan holda kundalik mavzular borasida muloqot qilishga harakat qiladi. O'qituvchining vazifasi esa har bir grammatik mavzudan kelib chiqib, faol leksika doirasida matnlar berish, yangi so'zlar lug'atini shakllantirish hamda talabalar nutqi, talaffuzi va gaplar aniqligini nazorat qilishdan iborat bo'ladi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Щерба Л.В. Языковая система и речевая деятельность. Л., 1974.
2. Sh.Shoabduraxmonov va boshqalar. Hozirgi o'zbek adabiy tili. –Toshkent. O'qituvchi. 1980.
3. Sh.Ranmatullayev. Hozirgi adabiy o'zbek tili. Toshkent, 2007.